

УДК 111.32]:821.161.2.09 (092)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.7>**Л. Ю. Левченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9919-9018>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії і соціальної антропології

імені професора І. П. Стогнія

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

А. В. ТірбахORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6080-1317>

аспірант II року навчання

спеціальності 033 Філософія

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ЛЮДИНА У ТВОРАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Антропологічна орієнтація творчості Григорія Сковороди добре відома і не викликає сумнівів. Вона проявляє себе і у філософських діалогах українського мислителя, і у творах художньої форми (байках, піснях). Людина для нього – головний предмет роздумів, джерело натхнення і часто – причина розчарувань й нарікань з його боку. Думка Сковороди, його творчі задуми і їх втілення у текстах письменника і філософа постають засобом самопізнання людини, її вдосконалення, досягнення стану щастя людиною. Можна сказати, що творчість Сковороди антропоцентрична в тому сенсі, що це творчість про людину і для людини.

Цю обставину не можна не враховувати у процесі теоретичного осмислення художньо-філософської спадщини українського мислителя. Треба виходити з того, що в системі його світоглядних категорій людина займає центральну позицію. Аналіз текстів Сковороди виявляє, що *людина* є одним із найчастіше вживаних слів. Ми маємо, отже, значний матеріал для дослідження й інтерпретації теми людини. Для розуміння творчості і світогляду Сковороди принципово важливим є точно і всебічно теоретично відобразити категорію людини, виявити межі її осягнення філософом. Одним із напрямів такого відображення є аналіз зазначеної категорії у Сковороди в концептологічному аспекті, вияв її місця в концептосфері філософа.

Результати досліджень. Людина у творах Сковороди, антропологічна проблематика творів, спрямованість світогляду українського мислителя на людину вже здавна знаходяться у центрі уваги дослідників-сковородознавців. Розгляд цих питань обов'язково включається до наукових робіт загального плану, але існує й чимало спеціалізованих досліджень проблеми людини у творчості Сковороди. Можна сказати, що це – одна з найпоширеніших тем в сучасному сковоро-

дознавстві. Серед науковців, що розробляють цю тему домінують два теоретичні підходи – філософський і літературознавчий. Філософський виявляється в дослідженнях сутності людини, місця людини у світі, способів самопізнання, співвідношення духовного й матеріального, зовнішньої та внутрішньої людини з погляду Григорія Сковороди. Літературознавчий підхід моделює образ людини у творах Сковороди, естетичні властивості, стилістику, композиційні функції цього образу, зображувально-виражальні засоби створення образу людини. У цілому такі дослідження дають змогу створити якісну модель людини у світогляді і творчості Сковороди, включити її до тих чи інших поняттєвих систем – філософських чи літературознавчих.

Загальну, стислу, але змістовну, можна сказати, еталонну характеристику антропології Григорія Сковороди дає Л. В. Ушкалов у своїй надзвичайно інформативній книзі «Григорій Сковорода: семінарій» [9]. Він зазначає, що «у рамках сковородинської антропології головну роль відіграє поняття “внутрішньої людини”, захованої в зовнішній людині, як ідея в матерії. Оця “внутрішня людина” геть несхожа на зовнішню, а її оприявлення – то не що інше, як “друге народження”, “переображення” чи “воскресіння” людини» [9, с. 541]. Головні аспекти теми людини у Сковороди позначено в роботі [1]. Це проблема сутності людини – «складної й суперечливої істоти, котра знаходиться в постійному пошуці матеріальних і духовних цінностей» [1, с. 191], проблеми людської свободи, самопізнання, концепція «істинної людини». Вчення про «істинну людину» Сковороди окремо розглядається в роботі [4]. Підкреслюється, що «висвітлення проблеми людини у філософії українського мислителя формується у концепціях “двох натур”, “трьох світів”, “істинної людини”, самопізнання, свободи, “сродної праці”, щастя, а також у вченні

про серце» [4, с. 208]. Складність сквородинської людини підкреслюється в роботі [5]. «Для Сквороди людина не просто розумна істота або механізм («машина»), як вважали найрадикальніші провідники епохи Просвітництва. Навпаки, вона складна істота, належить до різних світів і підлягає впливам різноманітних сфер» [5, с. 2]. Процес самопізнання людини на прикладі образу Наркіса з однойменного діалогу Сквороди простежено в роботі [7]. Цей процес полягає у знаходженні в собі образу Христа або, як зазначає автор – в «усвідомленні трансцендентного, яке інтуїтивно усвідомлюється як буття Невидимого у видимому» [7, с. 92]. Окремий розділ присвячено самопізнанню людини в книзі М. Г. Бартоліні «Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела в творчості Г. С. Сквороди» [2]. Сутність цього процесу авторка вбачає у змальованій Сквородою «грандіозній картині... динамічного процесу, у якому суб'єкт може досягти Бога, невід'ємного від автентичного «я»» [2, с. 80]. Образу людини у творчості Сквороди присвячена робота Є. Гливи. Тут дається детальна психологічна характеристика людських образів Сквороди, робиться висновок про те, що основними складовими людини є «життєдайна душа, за відсутності якої людина мертва, ...її духовність, ...совість людини, яку вона здатна приглушити, але ніколи позбутися» [3, с. 231]. Психологічність як суттєва риса вчення Сквороди про людину виявляється також в роботі [6]. Протиставляється знаходження людини «у зовнішній предметності» і саморефлексія, яка «звільнює свідомість від предметності, як зовнішньої, так й внутрішньої, надає можливість відшукати себе через споглядання сутності світу як сутнісного Буття людини-творця» [6, с. 220].

Як бачимо, сучасні дослідники творчості Григорія Сквороди описують й аналізують зміст образу або категорії людини в його творах, користуючись поняттєвим апаратом сучасної філософії або літературознавства. Проте є й інший аспект розгляду, який став можливим завдяки поширенню в останні десятиліття у культурологічних та філологічних студіях концептологічної парадигми. Певна філософська категорія або художній образ розглядається як один із системи філософських або художніх концептів. Кожний концепт має фіксовану вербальну репрезентацію, єдність семантичного змісту і, що є принциповим для дослідника, концепт завжди пов'язаний з практикою мовлення. Для сквородознавчих досліджень це, безперечно, новий методологічний підхід. Вивчення теми людини у Сквороди як одного з центральних концептів його концептосфери, безперечно, поглибить розуміння творчості українського філософа.

Метод дослідження. Засобом дослідження концепту *людина* у творах Григорія Сквороди обрано концептуальний аналіз. Існує стандартна

для сучасної концептології форма концептуального аналізу. Вона полягає у виділенні концепту як смислової одиниці тексту, окресленні низки мовних одиниць – репрезентантів концепту і подальшому структуруванні семантичного змісту концепту шляхом виявлення зв'язків його мовних репрезентантів з іншими смисловими одиницями тексту. Аналіз має здійснюватися у двох аспектах – парадигматичному і синтагматичному. У парадигматичному аспекті концепт слід порівняти з близькими до нього за значенням концептами, які використовуються в межах цілого тексту. У синтагматичному аспекті смисловий зміст концепту розкривається через аналіз мовленнєвих конструкцій, в яких даний концепт застосовується у тексті, через концепти та їх вербалізації, з якими даний концепт поєднується автором. Проведені аналітичні операції дають змогу встановити співвідношення виявлених семантичних одиниць, різних відтінків значень, які надаються автором в процесі застосування концепту, створити своєрідну ієрархію значень, в якій виділяється смислове ядро концепту та периферія його семантичної структури.

Метою статті є опис на основі концептологічного аналізу структури концепту *людина* як одного з провідних елементів концептосфери творів Григорія Сквороди.

Основна частина. Оскільки з концептом *людина* у творах Григорія Сквороди пов'язаний надзвичайно великий мовний матеріал, формат наукової статті дозволяє дослідити лише ядерну область семантичного поля зазначеного концепту. Отже, далі буде проаналізовано вербальні репрезентанти концепту *людина*, які утворюють його концептуальне ядро.

Ядерна область концепту охоплює базову лексему *людина* та її морфологічні модифікації – ту ж саму лексему в різних відмінкових формах, а також її відповідники у множині – *люди, людям, людей* тощо. Вказані морфологічні модифікації формують найближчий парадигматичний ряд репрезентантів концепту, що аналізується. Вони мають спільне денотативне значення, але розрізняються власними синтагматичними рядами, які утворюють різноманітні конотативні смислові відтінки. Слід виділити декілька типів синтагматичних зв'язків, які стосуються концепту, що аналізується. Це логічно-граматичні конструкції *суб'єкт – предикат, означуване – означення, дієслівна частина предикату – об'єкт*.

Зазначимо одразу, що лексичний репрезентант концепту *людина* в морфологічній формі однини (*людина, людини, людині* тощо) у текстах Сквороди зустрічається набагато частіше, ніж форми множини (*люди*). Це має своє пояснення, яке характеризує концептосферу Сквороди і його світогляд загалом. Можна припустити, що пере-

вага морфологічної форми однини зумовлена концептуальними особливостями застосування мовних одиниць українським філософом. Поняття *людина* виражає сутність людини, основні загальнозначущі риси людськості, місце людини у світі, тоді як поняття *люди* має, переважно, більш конкретний зміст, вказуючи на ту чи іншу людську спільноту – починаючи з людства в цілому і завершуючи якоюсь ситуативною групою осіб. Сковорода у своїх творах описує світ і людину у світі, для нього набагато важливіше передати саме суттєві ознаки кожної людини, як вони проявляють себе в її житті. Тому більш загальний, сутнісний погляд на людину превалює у текстах українського філософа над зверненням до тих чи інших людських спільнот. Елемент більшої конкретності робить форму множини концепту *людина* для Сковороди менш актуальною.

Базовий репрезентант концепту – лексема *людина* – трапляється в різних позиціях синтагматичних комплексів, в основному – у двох: суб'єкта і об'єкта (як частини предиката). Інакше кажучи, або людина у Сковороди виступає як те, що має властивості і є джерелом певної активності, або ж людина вписується у певні обставини чи відносини (зі світом, Богом тощо). Далі можна розрізнити синтагматичні групи, в яких пов'язані з *людиною* мовні одиниці вказують на родові особливості людини (людина виступає як рід), а також ті, що вказують на певну людину (людина як індивід).

Родові ознаки (всупереч конкретності самореференції) виявляються через ототожнення людини з особовими займенниками першої або другої особи. Якщо мовний репрезентант концепту перебуває в позиції суб'єкта висловлювання, перша особа розуміється як родові ім'я: «А я буду себѣ тихо Коротати милый вѣк. Так минет мене все лихо, Щаслив буду человек» [8, с. 69]. Тут я водночас і автор віршу, і людина взагалі. Виявляється суб'єктно-предикатне сполучення слів *я* і *людина* (*Я* – людина як така): «Я, Яков, есмь Человек» [8, с. 435]. Знаходимо у Сковороди й другу особу особового займенника як родові ім'я: «Будеш тоже человек» [8, с. 76].

Виділимо далі синтагматичну групу *людина* – *світ*: лексема *людина* поєднується з лексемою *світ*, перебуваючи у позиції суб'єкта висловлювання: «Знаю, что наша жизнь полна суетных врак. Знаю, что преглупая тварь в свѣтѣ человек» [8, с. 75]. Синтагматична група *людина* – *Бог* найчастіше трапляється як співвідношення частин предикативної групи висловлювання: «... Любовь. Она есть вѣчным Союзом между Богом и человеком; Когда Библиа маленький мір, тогда Бог есть солнце ея» [8, с. 220]. «...“Юже водрузи Господь, а не человек...”» [8, с. 595]. В одному випадку ми маємо поєднання людини і Бога (*Бог* і *людина* тут є вторинними об'єктами в реченні,

вони сполучаються з лексемою *союз*). В іншому випадку – протиставлення людини і Бога (має місце антитетичний суб'єкт *Бог – а не людина*).

Поширені у текстах Сковороди синтагматичні групи, у яких лексема *людина* є означуваним і сполучається з означеннями, що вказує на фізичні ознаки чи поведінку людини: (як правило, лексема *людина* перебуває в позиції суб'єкта висловлювання): «Можно ль, чтоб был человек без плоти, крови и костей?» [8, с. 208]; «Удивлялись народы, яко николиже бѣ тако во Израиль и никогда так не говорил человек...» [8, с. 677]. До цього ж різновиду синтагматичної реалізації концепту *людина* належать означення з семантикою духовних або психічних якостей людини. Часто людину характеризують разом ознаки фізичної природи і символи природи духовної (*людина* тут – означуване в позиції суб'єкта висловлювання атрибутивного типу): «Всяк человек есть земля, поле и вертоград, но земля сія наполненна водою Божією» [8, с. 306]; «В то время человек, кромѣ Плоти и Крови, находит (минув Ее) Святое и Божественное средѣ себе» [8, с. 311]. Іноді вказується людина конкретно тілесна, але у своєму родовому імені – як будь-яка людина: «Возможно ль, чтоб Енох с Ілією залетѣли будто в небо? Сносно ли натурѣ, чтоб остановил Навин солнце? ... Чтоб человек воскрес?» [8, с. 573]. Лексема *людина*, яка передає зазначене концептуальне значення, може перебувати і в позиції об'єкта знання і дії: «Дѣва же сказала: “Так не похвали человека в красотѣ его, и не буди тебѣ мерзок человек видѣніем своим» [8, с. 929]; «...Ластовица или Голубица, узнавшая себе, сирѣчь видящая ДВОЕ: мір и МІР, тѣло и ТѣЛО, человека и ЧЕЛОВѢКА» [8, с. 399]. До цього ж типу реалізації концептуального змісту додаються мовні одиниці зі значеннями пошуку людини: «Гдѣ ты мнѣ сыщешь человека, чтоб, избирая стать, сказал: “ДА БУДЕТ ВОЛЯ ТВОЯ!”» [8, с. 652], або дії щодо людини: «И кто может человека наставить к тому, к чему сам Бог преградил ему путь?» [8, с. 658]; «Сіа есть престрашная обида, плѣнь и убійство – растлить человека в самых мыслях и в сердцѣ его» [8, с. 835].

Деякі синтагматично пов'язані мовні одиниці структурують людську істоту, виділяючи внутрішню і зовнішню в людині: «Всѣх наук сѣмена внутрь человека сокрываются, тут их источник утаен, а кто видит его?» [8, с. 566]; «Все ж то внѣшность, что находится внѣ человека» [8, с. 654].

Людина як суб'єкт або як частина об'єкта пов'язується з лексичними засобами для позначення несправжньої людини. Сковорода протиставляє істинній людині несправжню, ілюзорну людину (передаючи негативні аспекти концептуального значення лексемами *домовина*, *труп*, *мертва стихія*, *порох*): «Если ж сіа маска лишена своей силы, в то время остается одна лицемѣр-

ная обманчивость, а человек – Гробом разкрашенным» [8, с. 220]; «Труп есть всяк бренный человек, и Библия есть человек и труп» [8, с. 400]; «Если сокрушаемыя физическія Мысли и Сердце, тогда человек есть мертвая стихія, прах и тѣнь и ничтоже» [8, с. 799].

Отже, семантичний зміст концепту *людина*, який виявляється в синтагматичних відношеннях базового репрезентанта з мовними одиницями, що вказують на родові особливості людини, містить ототожнення людини з людською особистістю (Я) та особистим співрозмовником (Ти), існування людини у світі (як однієї з найважливіших його частин), відношення людини з Богом, ознаки людини: її тілесність (плотськість, порівняння з землею), здатність мовлення, духовність (вода Божа, дух – повітря) і душевність (наявність психічного життя), людину як об'єкт дії (пошуку, навчання, руйнування), вказується також на можливість людини бути оманливою видимістю, подаються характеристики людини як несправжньої, як тіні, як мертвої стихії. Виявляються різні кути зору на людину – зсередини і ззовні.

Синтагматичні групи, у яких пов'язані з людиною мовні одиниці вказують на певну людину, утворюють другий план семантичного ядра у структурі концепту *людина*. Конкретні люди у текстах Сковороди є одночасно носіями загальних сутнісних рис людини і певних ситуативних, можна сказати, біографічних властивостей. Втім головна їхня функція з точки зору прагматики сквородинського тексту (тобто, його ідейної спрямованості, призначення) – бути прикладами людини взагалі: або позитивними (втіленнями суто людських якостей), або негативними (зразками спотворення або недосягнення людської сутності окремими індивідами).

Як і в реалізації семантичних рис родової сутності людини, тут синтагматичні зв'язки здійснюються в межах суб'єкт-об'єктної структури висловлювання. Лексема *людина* або займає позицію суб'єкта і одержує атрибутивну характеристику з боку синтагматично пов'язаних з нею мовних одиниць. Або ж вона входить до складу предикатної групи лексем, виявляючи значення окремої людини як об'єкта тих чи інших відносин і дій.

Конкретна людина у текстах Григорія Сковороди з'являється часто як комунікативний партнер, як той, до кого звертаються: «О Человек! Когда бы ты в головѣ моей не потушил Останков свѣта молитвами твоими!» [8, с. 435]. Об'єкт звернення – і конкретна людина і в її особі – людина взагалі. Така ж двоїстість характерна для асоціації людини з її власним ім'ям: «Но может ли Хвастіе стоять пред лицом Господным? Оно одно сожигается всесожженіем, ... а человек Исаак цѣл» [8, с. 207]; «Взгляните на самого Адама; припомните, что значит сей из глины вылѣпленный

человек?» [8, с. 581]; «...слушай Мойсея, человека Божія, Христу сродного и с Христом бесѣдующаго» [8, с. 201]. Адам, Ісак, Мойсей – конкретні люди і водночас – Людина як така. Завдання Сковороди – привернути увагу до Людини через образи конкретних людей.

Указують на певну, але не точно визначену людину детермінанти *кожна, якась, одна з, всяка...*: «А если один кой человек соизждет по нему Житіе свое, в то время бывает в нем Страх Божій...» [8, с. 216]; «Что же присносущное Величество Божіе его именем означалось, сіе, думаю, здѣлано ... дабы чрез любезнаго человека имя означить Вселюбезнѣйшаго, приводящаго к щастію и таящагося в каждом человекѣ Божіею Духа» [8, с. 657]; «Ты будь ему оригинал. Чтоб, на его смотря, поступал Паствы его всяк человек» [8, с. 78]; «Что до мене надлежит, куда мнѣ мил всяк человек в сродности своей!» [8, с. 671]. Тут ми маємо більшу конкретизацію, ніж через ім'я людини, бо різні люди показують більше свої особливості, йдеться про деяких або всіх конкретних людей. Те ж саме можна сказати про конкретизацію людей через позначення їх числа або загальної кількості: «Если бы в таких Масках 1000 человек на смотр твой пришла и прошла, можно ли сказать, что ты был им Инспектор, или Обсерватор?» [8, с. 439]. Лексема *людина* тут може бути як у позиції суб'єкта, так і в позиції об'єкта висловлювання або означення.

Обмеження концептуального значення людини здійснюється у Сковороди також шляхом позначення місця: «Туда-то Он возрѣв, увидѣл человека...» [8, с. 207], *Людина* тут – прямий об'єкт висловлювання, асоційований з обставиною місця. Здійснюється обмеження також шляхом прив'язки до конкретної події: «Слышал я мальчиком, что на Европейскіе Берега выбросила Буря дикаго человека...» [8, с. 655], шляхом прив'язки до певної спільноти: «... увидѣть там лице человека от того Божіею народа, о коих Їоиль же...» [8, с. 300] (означення – *от того Божіею народа*). Природною є також для творів Сковороди конкретизація людини шляхом позначення її властивостей, ми маємо тут синтагматичну групу *означуване – означення*: [про Олександра Македонського – (ця) розумна людина] «Почувствовал человек разумный, что царю не было времени в живописны тайны вникнуть...» [8, с. 561]; «...прелщенный человек, пошедшій за руководством слѣпой Натуры, ухватился за Хвост, минув Голову...» [8, с. 650]. Зваблена людина – не цілком конкретна, але не людина взагалі, певна людина. Іншим способом розгорнуте означення людини здійснюється через дієприслівникову конструкцію: «...человек ..., вникнув в самого себе и вняв живущему внутри и зовущему его святому Духу, ... принимается и придерживается той Должности, для

которой он в Мірѣ родился» [8, с. 652]. Людина характеризується як така, що пізнала себе.

Отже, сполучення базового репрезентанта концепту *людина* з мовними одиницями, які вказують на людські індивідуальні риси, додає до семантичної структури концепту аспекти людини як співрозмовника автора, як особистості з її ім'ям, як одного чи будь-якого представника певної групи людей, як людини у певному місці, а також додається конкретизація образу людини через опис її властивостей, рис характеру, здібностей.

Лексема *людина* в текстах Сковороди може займати позицію не лише підмета або означуваного, але й сама відігравати роль означення відносно суб'єкта або об'єкта висловлювання. До структури концепту *людина*, отже, додається аспект атрибутивності, людина постає атрибутом чогось, що має людські властивості, стосується людини. Ці детерміновані людиною предмети у Сковороди досить різноманітні. Слід виділити синтагматично пов'язані з лексемою *людина* мовні одиниці, що вказують а) на те, що зроблено людиною або до чого людина прикладає свою активність, що існує для людини, і б) на те, що є частиною або властивістю людини. При цьому часто використовуються морфологічні модифікації базової лексики – форми прикметника *людський* (*людська, людським, людського* тощо).

До першої групи мовних одиниць належать позначення предметів, якими користується людина – *хліб, Біблія, знамення*: «Сладок есть челоуѣку Хлѣб лжи, но потом исполнятся уста его каменія» [8, с. 564]; «Библія есть точный змій... По наружности кажется что-то челоуѣческое, но внутрь жилище духа Святаго» [8, с. 593]; «В то время точно дается знаменіе в понятіе челоуѣку» [8, с. 586], а також більш абстрактні предмети – *дещо* (корисне), *благо*: «Но благодареніе Всевышнему за то, что никогда не бывает поздний труд в том, что для челоуѣка есть самонужнѣйшее» [8, с. 558]. «Ах! когда бы ты раскусил хоть сіи его слова: “Нѣсть благо челоуѣку, но развѣ еже яст и пїет”» [8, с. 589]. Характеризує людину й дещо створене людьми (не завжди приємне, як наприклад, людський гній і бруд): «Притом говорю, что Библія весьма есть дурною и несложною дудою, естли ее обращаем к нашим плотским дѣлам, ... или скажу лайно, мотыла, дрянъ, грязь, гной челоуѣческой...» [8, с. 570]. І створені людьми речі, позначаються людськими рисами, йдеться про задуми, правила, закони, жарти, навіть саму сферу (царство) існування людини: «Естли разсудить, то всѣм челоуѣческим затѣям, сколько их тем тысяч разных ни бывает, выйдет один конец: Радость сердца» [8, с. 502]; «Владѣет Вышній царством челоуѣческим» [8, с. 653]; «...Сїесть благолѣпіе, благоприличность, всю тварь и всякое дѣло осуществующая, но никоим челоуѣческим пра-

вилам не подлежащая...» [8, с. 658]; «Моя рѣчь ... касается до челоуѣколюбных душ, ... коих Божій и челоуѣческой Закон вон из сожителства не изгонит» [8, с. 651]. «...сїя шутка не челоуѣча, но дом Божій» [8, с. 751].

Серед мовних образів предметів, які утворюють людину та її сутність, найчастіше в синтагматичні відносини з репрезентантами концепту *людина* входить лексема *серце*: «“Віно веселит сердце челоуѣка...”» [8, с. 604]; «Сердце челоуѣку есть не-ограниченная Бездна» [8, с. 833]. «Сердце челоуѣческое измѣняет лице его на добро или на зло» [8, с. 927]. Зазначимо, що *серце* є одним з основних концептів пов'язаних з людиною, який концентрує у собі ознаки душевного й духовного життя людини. Слово *дух* також характеризує людину, одержуючи атрибут людськості у словосполученні «дух в людині»: «А что ж есть сїя ПРИРОДА, если не тот Блаженный в челоуѣкѣ Дух» [8, с. 651]; «Бездна Дух есть в челоуѣкѣ» [8, с. 683].

Використовуються також слова *життя, природа, щастя* з означенням *людські*. Життя: «Не спорю: будь сїя басня нестаточною, но она есть чучелом, весьма схожим на житіе челоуѣческое» [8, с. 560]. Природа людини: «Не вѣруяй о Естествѣ ЧЕЛОВѢКА, не ищет Его, не обрѣтает...» [8, с. 435]. Щастя: «Иной величал Механику; ...иной пришивал челоуѣческое щастіе врачебной Наукѣ...» [8, с. 649]. У такий спосіб в структурі концепту *людина* виокремлюються різноманітні загальні стани людини (життя, щастя), а також сама її сутність (природа). Важливим для Сковороди є розуміння людських сил, того, до чого здатна людина: «Сїе чудо есть Божіе. ...Все дѣйствительным, все прїятным, все благоприличным дѣлает одно только повиновеніе сокровенной Его в челоуѣкѣ силѣ» [8, с. 655]; «...сїя Божественная в челоуѣкѣ сила, побуждающая его к сродности...» [8, с. 657]. Характеризуються як людські також частини фізичної людини – її тіло, обличчя: «... тѣло челоуѣческое видно, но проникающій и содержащій оноє Ум не виден» [8, с. 214]; «С лица Челоуѣка примѣтити можно, но не с подошвы» [8, с. 648]. Це видима людина, така, якою вона постає перед іншими людьми ззовні.

Отже, за допомогою використання словформ *людина, людський* в ролі означення у творах Сковороди виявляються концептуальні риси здібностей людини до створення певних речей, до взаємодії з речами, а також структурні елементи людини – її серце, дух, душа, життя, тіло, тілесні і духовні сили.

Висновки. Одним із найважливіших, центральних концептів концептосфери творів Григорія Сковороди є концепт *людина*. Семантичну структуру концепту формують його мовні репрезентанти, які структуруються за двома видами

відношень – парадигматичних і синтагматичних. В парадигматичному аспекті виділяються базові мовні одиниці, які утворюють ядро концептуальної структури. Це лексема *людина* та її словоформи: морфологічні видозміни – *людини, людиною, людині*, форми множини *люди, людей* і т. д., прикметник *людський* з його граматичними формами (*людські, людського* тощо), а також особові займенники *я, ти*. Усі вони у текстах Сковороди входять до синтагматичних конструкцій, що реалізують ті чи інші аспекти значень концепту *людина*, а саме логічно-граматичних конструкцій *суб'єкт – предикат, означуване – означення, дієслівна частина предикату – об'єкт*. Виділяються у творах Сковороди аспекти значення концепту *людина* у синтагматичних відношеннях базового репрезентанта з мовними одиницями, що вказують на родові особливості людини, на людські індивідуальні риси, а також на здібності людини та на її структурні елементи – серце, дух, душу, життя, тіло, тілесні і духовні сили.

Література

1. Александрович Т. З. Філософські аспекти прози Григорія Сковороди. *Філософ – співрозмовник світу: діалог, комунікація, консенсус* (до 295-річчя з дня народження Г. С. Сковороди) : матеріали XXV Харківських міжнародних сквородинівських читань, м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2017 року. Харків : Майдан, 2017. С. 191–197.
2. Бартоліні М. Г. Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела в творчості Г. С. Сковороди. Київ : Академперіодика, 2017. 154 с.
3. Глива Є. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди. Київ : ТОВ «КММ», 2006. 256 с.
4. Грибовська М. Вчення про «істинну людину» Григорія Сковороди як філософське підґрунтя елітарності. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. Випуск 18. Львів. 2016. С. 202–210.
5. Кремень В. Г. Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(2), 1–8. Київ. 2022.
6. Кривцова Н. Психологічна філософія Григорія Сковороди. *Проблема Людини у Філософії*. Матеріали XXVII Харківських Міжнародних Сковоридинівських Читань. Харків, 2019. С. 219–227.
7. Панков Г. Персоналістичні аспекти у сквородинівському «Наркисі». *Філософська та художньо-літературна творчість Г.С. Сковороди у контексті проблем сучасного людського буття* : матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (Дрогобич, 2021). Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 85–93.
8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон; Торонто: Вид-во Канад. ін-ту укр. студій; Харків: Майдан, 2011. 1398 с.
9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

Анотація

Левченко Л. Ю., Тірбах А. В. Людина у творах Григорія Сковороди: концептуальний аналіз. – Стаття.

У статті розглянуто концепт *людина* як елемент концептосфери творів Григорія Сковороди. Проаналізовано базові мовні репрезентанти концепту, які утворюють ядро концептуальної структури – лексема *людина* та її словоформи. У текстах Сковороди вони утворюють синтагматичні конструкції, які, по-перше, вказують на родові особливості людини. Такими є відношення людини з Богом, ознаки людини: її тілесність, здатність мовлення, духовність, вказується також на можливість людини руйнувати свою сутність. Зафіксовано сполучення слова *людина* з мовними одиницями, які вказують на людські індивідуальні риси. Використання словоформ *людина, людський* в ролі означення у творах Сковороди виявляє концептуальні риси здібностей людини, структурні елементи людини. Метою статті є опис на основі концептологічного аналізу структури концепту *людина* як одного з провідних елементів концептосфери творів Григорія Сковороди.

Визначено, що лексичний репрезентант концепту *людина* в морфологічній формі однини (*людина, людини, людині* тощо) у текстах Сковороди зустрічається набагато частіше, ніж форми множини (*люди*). Це має своє пояснення, яке характеризує концептосферу Сковороди і його світогляд загалом. Зазначено, що перевага морфологічної форми однини зумовлена концептуальними особливостями застосування мовних одиниць українським філософом. Поняття *людина* виражає сутність людини, основні загальнозначущі риси людськості, місце людини у світі, тоді як поняття *люди* має, переважно, більш конкретний зміст, вказуючи на ту чи іншу людську спільноту – починаючи з людства в цілому і завершуючи якоюсь ситуативною групою осіб. Сковорода у своїх творах описує світ і людину у світі, для нього набагато важливіше передати саме суттєві ознаки кожної людини, як вони проявляють себе в її житті.

Ключові слова: твори Григорія Сковороди, концептосфера, концепт, людина, мовні репрезентанти концепту *людина*.

Summary

Levchenko L. Yu., Tirbakh A. V. Human in the works of Hryhorii Skovoroda: conceptual analysis. – Article.

The article examines the concept of *the Human* as an element of the conceptual sphere of Hryhorii Skovoroda's works. The basic language representatives of the concept, which form the core of the conceptual structure – the lexeme *the Human* and its word forms – have been analyzed. In Skovoroda's texts they form syntagmatic constructions that, firstly, indicate the generic characteristics of *the Human*. Such are the relationship of the Human with God, the main features of the Human: his or her physicality, ability to speak, spirituality, it also indicates the possibility of falsifying the human essence. The combination of the word "human" with linguistic units indicating human individual traits is recorded. The use of the word forms in the role of definition in Skovoroda's works reveals the conceptual features of human abilities, the structural elements of a human

being. The aim of the article is to describe, on the basis of a conceptual analysis, the structure of the concept person as one of the leading elements of the conceptual sphere of Hryhorii Skovoroda's works.

It has been determined that the lexical representative of the concept person in the morphological singular form (human, man) in Skovoroda's texts is much more common than the plural form (people). This has its own explanation, which characterises Skovoroda's conceptual sphere and his worldview in general. It is noted that the predominance of the morphological singular form is due to the conceptual features of the use of language units by the Ukrainian philosopher. The concept of human

expresses the essence of a person, the main generally significant features of humanity, and the place of a person in the world, while the concept of people has, for the most part, a more specific meaning, indicating a particular human community – starting with humanity as a whole and ending with a particular group of persons. In his works, Skovoroda describes the world and a person in the world, and it is much more important for him to convey the essential features of each person as they manifest themselves in his or her life.

Key words: Skovoroda's works, conceptosphere, concept, the Human, linguistic representatives of the concept of the Human.